

MARTHA C. NUSSBAUM: KÖLTŐI IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS
(FORD.: PÁPAY GYÖRGY, BUDAPEST: MMA KIADÓ 2021) 224.

<https://doi.org/10.51783/ajt.2022.4.09>

1. Beszélhetünk-e olyan konkrét, kézzelfogható hozadékról, amit kifejezetten a szépirodalmi művek olvasása nyújt a jogi gondolkodás, a közgazdaságtani érvelés vagy a politikai döntéshozatal számára? Milyen hatással van a jogi-gazdasági-politikai döntés racionalitására, amennyiben nemcsak hogy nem zárunk ki bizonyos érzelmeket az ítélelhozatali folyamatból, hanem kifejezetten építünk a – hagyományosan kiszámíthatatlansággal vádolt – emocionális tényezőkre?

Martha C. Nussbaum *Költői igazságszolgáltatás* című, Pápay György magyar fordításában 2021-ben, az MMA Kiadó *Pars pro toto* sorozatában megjelent munkájában az irodalmi képzelet, a körültekintően megszűrt érzelmek „nyilvános racionalitásban” való létjogosultsága mellett tör lándzsát. A szerző alapvető tétele szerint ahhoz, hogy a bíró – vagy egyéb jogi, gazdasági döntéshozó – „teljesen racionalis” lehessen, nem csupán „jogtechnikai tudásra, a történelem és a precedensek ismeretére, a jogalkalmazáshoz szükséges távolságtartásra” van szükség. (218. o.) A jó bírónak mindezekon túl „képesnek kell lennie a szimpátia és a fantázia használatára is”, vagyis az ún. „költői igazságszolgáltatásra” – „e képesség híján távolságtartása érzéketlenség marad, igazságszolgáltatása pedig vaknak bizonyul.” (Uo.)

Az először 1995-ben megjelent mű eredeti címe: *Poetic Justice: The Literary Imagination and Public Life*, vagyis „Költői igazságszolgáltatás: az irodalmi

képzelet és a közélet”. A kötet közérthetően, kifejezetten olvasmányos stílusban érvel a „irodalmi képzelet” jogi-gazdasági-politikai döntéshozatali folyamatokban való relevanciája mellett. Teszi ezt a „költői igazságszolgáltatás” fogalmának sajátos, „különutas” módon történő újraértelmezésével; a „jog és irodalom” módszereinek felhasználásával; Charles Dickens *Nehéz idők*, Richard Wright *Native Son*, továbbá E. M. Forster *Maurice* című regényének segítségül hívásával. Történik mindez a humanista etikai kritika szellemében: az „irodalmi képzelet” és a „racionális érzelmek” relevanciájának hangsúlyozásával (1. és 3. fejezet), a nyers utilitarista közgazdaságtani megközelítést (2. fejezet), továbbá a formalista-reduktív jogász érvelést támadva (4. fejezet).

A *Költői igazságszolgáltatás* egyik legfőbb erőssége, hogy rendkívül széles olvasóközönség megszólítására alkalmas: a választott téma révén egyrészt számot tarthat a filozófia, az irodalomtudomány, a jogtudomány, a közgazdaságtan „nyitott” képviselőinek érdeklődésére; másrészt a Nussbaumtól megszokott – magyar nyelvre stílusosan is megfelelően átültetett – könnyed, gördülékeny stílus lehetővé teszi a tudományos szférára határain való túllépést is. Szintén pozitívuma a kötetnek, hogy nem csupán egyetlen olvasattal bír: kifejezetten jól aktualizálható több mint negyedszázaddal első megjelenését követően is. Egyrészt szerves részét képezi a

XX. század végi etikai kritikai diskurzusnak, továbbá fontos relevanciapontja a bírói döntéshozatal humanizálásával kapcsolatos 1980-as, 1990-es évekbeli amerikai jogelméleti vitáknak; másrészt a jelenlegi, különböző virtuális terek által uralt, számos emberi döntést elsődlegesen racionális adathalmazok által irányított világban ráirányítja a figyelmet az érzelmek döntéshozatali folyamatokban való relevanciájára.

A nussbaumi megközelítés részleteinek áttekintése előtt – végezetül – a hazai fordítás megjelenésének aktualitására kell szót ejteni. A „költői igazságszolgáltatás” kérdése a jelenlegi – hazai és nemzetközi – interdiszciplináris diskurzusban igencsak „forró” téma, mely vitában a magyar nyelven most először megjelent nussbaumi koncepció fontos referenciapontnak számít. A „jó elnyeri méltó jutalmát, a rossz pedig méltó büntetését” klasszicista eredetű, normatív-didaktikus jellegű doktrínája a XXI. században vitathatatlanul rehabilitációra szorul, a korábbi paradigma jelenleg válságban van.¹ Amellett, hogy az irodalomtudományon belül számos szerző jelenleg is a „költői igazságszolgáltatás” klasszikus formulájához ragaszkodik, az

ún. kognitív poétika az utóbbi évtizedben a XVII. századi doktrínát a pszichológia legfrissebb eredményeinek felhasználásával, a befogadélméletek irányából értelmezte újra. 2021-ben nem csupán a *Poetic Justice* magyar nyelvű fordítása jelent meg, hanem – *Költői igazságosság* címmel – a Helikon Irodalom- és Kultúratudományi Szemle 2021/3. száma is, mely a „költői igazságszolgáltatás” értelmezésével kapcsolatos legfrissebb, hazai és nemzetközi kutatásokról ad átfogó képet, elsődlegesen a kognitív irodalomtudomány szemszögéből.² Nem kétséges tehát, hogy a frissen megjelent Nussbaum-fordítás a téma iránti hazai érdeklődők számára hiánypótlónak tekinthető.

2. A *Költői igazságszolgáltatás* egyértelmű erőssége, hogy jól érthető konkrét jogelméleti vagy irodalmi előképzettség nélkül is; vitathatatlan azonban, hogy fontos hozadékkal bír az olvasó számára, amennyiben ismeri a mű megszületésének konkrét szellemi kontextusát, a több mint negyed évszázaddal ezelőtti problémafelvetés korabeli létjogosultságát. Indokoltnak látszik tehát a XX. század végi etikai kritikai diskurzus, továbbá a munka jogelméleti háttérének rövid áttekintése.

Az etikai kritika érdeklődésének középpontjában etika és irodalomtudomány XX. század végi–XXI. századi viszonya áll. Az „etikai kritika” elnevezés számos, gyakran egymással is szembenálló irányzatot takar, melyek közül az alábbiakban a két alapvető „csapásvonal” vázlatos összefoglalása indokolt.³

¹ A XVII. században megfogalmazott doktrína kimerítő ismertetéséhez lásd különösen: Wolfgang ZACH: *Poetic justice. Theorie und Geschichte einer literarischen Doktrin. Begriff-Idee-Komödienkonzeption* (Tübingen: Max Niemeyer Verlag 1986), <https://doi.org/10.1515/9783110941654>. A költői igazságszolgáltatás paradigmafejlődésének áttekintéséhez lásd továbbá: Tóth Katinka: „Egy új paradigma hajnalán? A »költői igazságszolgáltatás« értelmezésének problémái” *Jogelméleti Szemle* 2022/2. 73–83. http://157.181.24.131/2022_2.pdf#page=73. A recenzió felhasználja az utóbbi tanulmány megállapításait, különös tekintettel a cikk nussbaumi koncepciót tárgyaló részére.

² HORVÁTH Márta – SZABÓ Judit (szerk.): „Költői igazságosság” [tematikus különszám] *Helikon* 2021/3.

<https://epa.oszk.hu/03500/03580/00023/pdf/>

³ Az etikai kritika átfogó ismertetéséhez, továbbá a kapcsolódó, releváns nemzetközi kutatá-

Az egyik megközelítés, a Lévinas, Derrida és Paul de Man munkásságához kötődő „dekonstrukciós etika” lényege, hogy az etikai relevanciát nem az irodalmi művek tartalmában kell keresni, hanem magában az esztétikai élményben, a szépirodalmi szöveg „másságával” való találkozásban, a „Változtasd meg élted!” felszólításban.⁴ A dekonstrukciós megközelítés tehát tagadja, hogy az irodalmi mű meghatározott morális értékrendet közvetítene és állítana példaként befogadója elé. Ebben a felfogásban az olvasás mozzanata „önmagában” tekintendő morálisnak: az olvasó etikai kihívása abban rejlik, hogy a nyelv korlátoltságával küzdő szöveg „másságára” valamilyen választ *kell* adnia.

A másik – az előzővel számos kérdésben ellentétes álláspontot képviselő – irányzat az etika humanista hagyományát viszi tovább: meghatározója egyrészt egyfajta neoarisztotelianus gondolkodás, az irodalom mimézisjellegének hangsúlyozása, másrészt – ezzel összefüggésben – a kizárólag textuális alapokon nyugvó, „életidegen” dekonstrukciós felfogással való szembefordulás. Karakteresen szemlélteti a humanista megközelítés elméletellenességét, az irodalom etikai relevanciájának visszaállítása iránti igényét Nussbaum Derridával szembeni, gyakran idézett, heves „kifakadása”: „Derrida olvasása során egyfajta vérszomj támad fel bennem, olyan irodalomelméletre szomjazom, mely az irodalomra akként tekint, mint ami mindannyiunkat érintő emberi élete-

ket és döntéseket ábrázol”.⁵ A humanista etika koncepciójában tehát – ahogy az a *Költői igazságszolgáltatás* megközelítésében is jól érzékelhető – a megfelelően megválasztott irodalmi mű nem csupán esztétikai élményt nyújt: önmagunk megismeréséhez vezet el és a „Hogyan éljünk?” kérdésre ad kézzelfogható – egyben normatív jellegű – választ.⁶

3. Az előző vita fényében nem meglepő, hogy a poétikai és morális ítélethozatal összefüggése, a „költői igazságszolgáltatás” kérdése – hosszú mellözöttség után – az etikai kritika humanista irányából került a tudományos vizsgálódás látómezejébe, mégpedig Nussbaum – 1995-ben publikált – *Poetic Justice*-a révén. A kötet kifejezetten multidiszciplináris jellegű: míg irodalomelméleti pozícióját a vázolt posztstrukturalistadekonstrukciós felfogás ellenpontozása határozza meg, a jogelméletben a jog „klasszikus”, zárt, tudományos, rendszerező igényű felfogásával szembeforduló „jog és irodalom” (*law and literature*) – „jog és érzelmek” (*law and emotions*) irányzatok sajátos metszéspontján helyezhető el; erősen támaszkodik továbbá az arisztotelészi, Adam Smith-i etikára, továbbá a morálszociológia korabeli eredményeire.

A kötet jogelméleti háttere következőképpen körvonalazható. Az Egyesült Államok jogelméleti gondolkodását egészen a „rebellis” 1960-as évekig a Christopher Langdell Columbus nevéhez kötődő „klasszikus ortodoxia” hatá-

⁵ Martha C. NUSSBAUM: *Love's Knowledge. Essays on Philosophy and Literature* (New York – Oxford: Oxford University Press 1990) 171.

⁶ „[...] the literary text as an »optical instrument« through which the reader becomes a reader of his or her own heart.” NUSSBAUM (5. l.) 47. és 233.

sok bemutatásához lásd: BÉNYEI Tamás – Z. Kovács Zoltán (szerk.): „Etikai kritika” [tematikus különszám] *Helikon* 2007/4.

⁴ BÉNYEI Tamás – Z. Kovács Zoltán: „Az etikai kritikáról” 478. *Helikon* (3. l.) 478–498.

rozta meg: „a jogra e felfogás zárt jelenségként tekintett, amit markánsan az is mutatott, hogy a jogot tudományként fogták fel, nem pedig mint egy összetett és történeti dimenziókkal rendelkező jogi-társadalmi gyakorlat eredményét”.⁷ E „klasszikus” felfogásban a jog racionalitása az érzelmekkel nem összeegyeztethető, a modern jog weberi koncepciójából az emocionális tényező háttérbe szorítása iránti igény vezethető le. A hatvanas évek ideológiai forradalmának következtében azonban a jogtudomány társadalmi valóságtól való izolációját zászlajára tűző, „ortodox” langdelli felfogás tarthatatlanná vált, és megjelentek a jogi jelenségeket társadalmi-pszichológiai–szépirodalmi–történeti–gazdasági kontextusukban értelmező interdiszciplináris irányzatok, így – többek között – a „jog és érzelmek” és a „jog és irodalom” mozgalom.⁸

A „jog és érzelmek” irányzata⁹ – mely a jogelméletben egyelőre nem tekinthető módszertanilag önálló, egyértelműen körülhatárolható területnek, csupán az érzelmek jogi gondolkodásban való relevanciáját zászlajára tűrő kutatások „gyűjtőfogalmaként” interpretálható – az

ezredfordulót megelőző években kezdett formálódni.¹⁰ Alakulásához nagymértékben hozzájárult az 1980-as évek „érzelmi forradalma” – mely az ekkora több szempontból idejétmúlttá vált „költői igazságszolgáltatás” paradigma rehabilitációja szempontjából (is) alapvető jelentőségű. Míg ugyanis a XX. század vezető pszichológiai irányzatai – az affektív tényező jelentőségét elhanyagolva – az identitás kognitív vonatkozásait hangsúlyozták túl, az 1980-as évek pszichológiai kutatásai az érzelmek és hangulatok kogníciót, viselkedést és döntéseket befolyásoló hatását igazolták.¹¹ Az új kutatási eredmények – egyéb tényezőkkel, különösen az affektív idegtudomány kialakulásával együtt – paradigmaváltást indítottak el a lélektan területén. A pszichológia addigi emberképének revidelését zászlajára tűző, ún. „affektív forradalom” eredményeként az értelem és érzelmek, kognitív és affektív folyamatok egymástól való merev elválasztása a továbbiakban tarthatatlanná vált.¹²

⁷ FEKETE Balázs: „Jog és érzelmek: veszedelmes viszonyok” in FEKETE Balázs – FLECK Zoltán (szerk.): *Tanulmányok a kortárs jogelméletéről* (Budapest: ELTE Eötvös Kiadó 2015) 255–256.

⁸ FEKETE (7. lj.) 256.

⁹ Az irányzat értékelő jellegű bemutatásához lásd: Kathryn ABRAMS – Hila KEREN: „Who’s Afraid of Law and the Emotions?” *Minnesota Law Review* 2010/6. 1997–2004, <https://doi.org/10.4337/9781788119085.00053>; továbbá FEKETE (9. lj.) 249–28. Az irányzat egyes kutatási irányait bemutató, frissen megjelent kézikönyv: Susan A. BANDES – Jody Lyneé MADEIRA – Kathryn D. TEMPLE – Emily Kidd WHITE: *Research Handbook on Law and Emotion* (Cheltenham, UK – Northampton, MA, USA: Edward Elgar Publishing 2021).

¹⁰ FEKETE (7. lj.): 267. Az irányzat alapművének a Susan A. Bandes szerkesztette *The Passions of Law* című kötet tekinthető, vö. ABRAMS–KEREN: (9. lj.) 2008–2009, FEKETE (7. lj.) 259.

¹¹ CSÉPE Valéria – GYÖRI Miklós – RAGÓ Anett: *Általános pszichológia 3. – Nyelv, tudat, gondolkodás* (Budapest: Osiris Kiadó 2008) 477–478.; BÁNYAI Éva – VARGA Katalin: *Affektív pszichológia – az emberi késztetések és érzelmek világa* (Budapest: Medicina 2012) 54–56. Az 1980-as évek vonatkozó pszichológiai diskurzusának ismertetéséhez lásd: Richard S. LAZARUS: „The cognition-emotion debate: a bit of history” in Tim DALGLEISH – Mick J. POWER (szerk.): *The Handbook of Cognition and Emotion* (Chichester: John Wiley & Sons 1999) 3–19., <https://doi.org/10.1002/0470013494.ch1>.

¹² Az ún. affektív tudomány „zászlóbontásának” Davidson kézikönyve tekinthető: Richard J. DAVIDSON – Klaus R. SHERER – H. Hill GOLDSMITH (szerk.): *Handbook of affective sciences* (Oxford University Press 2002). Az affektív

A jogelméletben az „érzelmi forradalom” szemléletváltása annak felismeréséhez vezetett, hogy a jogi döntéshozatal folyamata nem csupán kognitív jellegű, vagyis nem csupán a tudatos, racionális, hanem az érzelmi, intuitív elemek is relevánsak működése során. Ezzel szoros összefüggésben a nyolcvanas évek végén, a kilencvenes évek elején kialakult egy olyan diskurzus, mely az érzelmelek bírói döntéshozatalban, továbbá jogi oktatásban való szerepét állította középpontjába.¹³ e vita tekinthető a *Poetic Justice* „közvetlen” jogelméleti kontextusának.¹⁴ A diskurzus középpontjában az a gondolatmenet áll, mely szerint a minden szempontból megfelelő bírói tevékenységből nemcsak hogy nem szükséges az érzelmelek kizárása, hanem ellenkezőleg: a gondosan megszürt affektív tényezők figyelmen kívül hagyása kevésbé megalapozott jogi döntésekhez vezet, az érzelmelek tel-

pszichológia eddigi eredményeinek, főbb kutatási területeinek összefoglalásához lásd továbbá különösen Bányai-Varga (11. lj.).

¹³ ABRAMS–KEREN: (9. lj.): 2005. Ezt az időszakot Fekete a jog és érzelmelek „irányzattá alakulásának első lépéseiként” tartja számon, FEKETE (7. lj.): 257–259. A diskurzust William J. Brennan legfelsőbb bírósági bíró Nussbaum által is hivatkozott „vitaindító” érvelése nyitotta meg: Brennan felfogásában az érzelmelek teljes negligálása lehetetlenné tenné a vádlott személyiségének, háttérének empátiikus figyelembevételét, ami pedig a racionális ítéletalkotáshoz nélkülözhetetlen. 111–112. o. Vö. az esküdtek utasításának értékelése a Kalifornia kontra Brown ügyben – Brennan bíró különvéleménye, 479 U. S. (1986) 544–545.

¹⁴ Nussbaum Bandes hivatkozott kötetében is publikált tanulmányt, két évvel a *Poetic Justice* megjelenését követően, ld. Martha Nussbaum: „»The Secret Sewers of Vice«: Disgust, Bodies, and the Law” in Susan A. BANDES: *The Passions of Law* (New York – London: New York University Press) 19–61., <https://doi.org/10.18574/nyu/9780814739297.003.0006>.

jes „száműzése” esetén a bíró „távolságtartása érzéketlenség marad, igazságszolgáltatása pedig vaknak bizonyul.” (vö. 218. o.)

4. A „jog és érzelmelek” mozgalomhoz sorolható egyes szerzők a „komplex”, kognitív és érzelmi összetevőkkel rendelkező bírói tevékenység jellemzőit különböző nézőpontból és eltérő módszerekkel ragadták meg.¹⁵ Nussbaum koncepciójának egyedisége annak – humanista etikára visszavezethető – „jog és irodalmi” megközelítésében rejlik. A szerző az általa ideálisnak tekintett bírói eljárást „költői igazságszolgáltatásként” aposztrofálja: a döntéshozatali folyamatban központi szerepet szán az „irodalmi képzeletnek”, mely a való élet „horizontális és vertikális irányú kiterjesztésének” tekinthető szépirodalmi művek segítségével fejleszthető.¹⁶ Nussbaum tehát nem magára a XVII. században megfogalmazott „költői igazságszolgáltatás” doktrínára, hanem az irodalom „nyilvános racionalitásában” – az ítékezés, törvényalkotás, politikai-jogi döntéshozatal folyamatában – betöltött normatív szerepére fókuszál.¹⁷ E megközelítés elsődleges célja következőképpen nem a klasszicista poétikai elv XX.

¹⁵ A Brennan bíró hivatkozott állásfoglalásához kapcsolódó irások a *Cardozo Law Review* 1988-as évfolyamában jelentek meg, mely megközelítések tömör összefoglalásához lásd: FEKETE (7. lj.): 257–258.

¹⁶ NUSSBAUM (5. lj.): 48.

¹⁷ „Éppen ezért úgy fogom megközelíteni az irodalmi képzeletet, mint egyfajta nyilvános képzeletet, amely a bírókat vezérli az ítékezés során, a törvényhozókat a törvényalkotás során, továbbá a döntéshozókat, amikor hozzájuk közel és tőlük távol álló emberek életminőségét értékeli.” (21. o.) A „nyilvános racionalitás” az angol „public rationality” kifejezés fordítása (uo.); Martha C. NUSSBAUM: *Poetic Justice* (Boston: Beacon Press 1995) xvi.

század végi rehabilitációja; a koncepciót kifejezetten a vázolt jogelméleti kontextusra tekintettel indokolt értelmezni.

A nussbaumi elképzelés szerint a „költői igazságszolgáltatás” megkerülhetetlen tényezője az ún. „literary imagination”, mely a szerző neoarisztoteliánus felfogásában „az etikai alapállás lényegi összetevője”: „arra szólít fel bennünket, hogy más emberek javát is vegyük figyelembe, akiknek az élete igen távol esik a miénktől.” (13–14. o.) Az irodalmi képzelet – különösen a fantázia és az empátia – relevanciájának hangsúlyozása a szerző megközelítésében nem jelenti azonban az érzelmek szerepének racionális döntéshozatali folyamatokban való abszolutizálását. Nussbaum újra és újra kiemeli, hogy nem a „szabályvezérelt erkölcsi érvelés” képzelőerővel való lecserélésére tesz javaslatot (13. o.), hanem egyrészt az érzelmi tényezőktől izolált jogi-politikai döntéshozatali folyamatot kritizálja, másrészt a kizárólag haszonmaximalizálásra törekvő, „nyers utilitarista” emberképet támadja.

A szerző a 3. fejezetben az érzelmek szerepével kapcsolatban – többek között az akkori legfrissebb pszichológiai kutatásokra hivatkozva¹⁸ – nagy hangsúlyt fektet arra, hogy nem minden érzelemnek, hanem csak a „megfelelően megszűrt” affektív elemeknek, az ún. „racionális érzelmeknek” lehet relevanciája a racionális döntéshozatalban. Az érzelmek szelekciójához – egyúttal a „költői igazságszolgáltatás” folyamatának további finomításához – Nussbaum a klasszikus közgazdaságtan atyjának tartott Adam Smith „elfogulatlan szemlélő”

koncepcióját hívja segítségül.¹⁹ A „költői igazságszolgáltatás” alanyaként értelmezhető „elfogulatlan szemlélő” egyrészt nem érintett személyesen az eseményekben – nem elfogult –, viszont empátikus képessége alapján bele tudja képzelni magát más ember helyzetébe, és azt képes „külsőleg”, saját ítélőképességével racionálisan megítélni (ezt a „racionális érzelmet” nevezi Nussbaum – Smith nyomán – „sympathy”-nak). (142–145. o.)²⁰ A morális ítélethozatal folyamatában az olvasónak a mű által kiváltott érzelmeit racionálisan „meg kell szűrnie”: egyrészt gondosan meg kell vizsgálnia, hogy az adott érzelem „az eseményekről alkotott helytálló képen alapszik-e” (144. o.); hasonlóképpen kontrollálnia kell, hogy „az érzelem a szemlélő érzelme legyen, ne a résztvevőé” (uo.); az ítéletét továbbá alá kell vetnie annak a próbának, hogy összhangban van-e egyéb tapasztalataival, erkölcsi meggyőződésével (146. o.); végezetül más olvasókkal is kritikai vitát, párbeszédet kell folytatnia saját intuíciónak finomítása érdekében (147. o.). Amennyiben a másik ember helyzetébe való beleképzelés során a szemlélő a sajátjával összeegyeztethető értékvilágot talál, „morálisan együttérez” az adott személlyel, amennyiben pedig ez nem így történik, akkor erkölcsileg hely-

¹⁹ „A szemlélő mesterségesen megképzett helyzete a racionális erkölcsi nézőpontot hivatott modellezni, arról biztosítva bennünket, hogy az csak azokkal a gondolatokkal, érzésekkel és elképzelésekkel rendelkezik, melyek egy racionális világszemlélet részei.” 142. o. Vö. ADAM SMITH: „Az erkölcsi érzelmek elmélete” in MÁRKUS György (szerk.): *Brit moralisták a XVIII. században* (Budapest: Gondolat 1977) 423–553.

²⁰ A „sympathy” kifejezés ilyen értelemben nem azonosítható a magyar „szimpátia” fogalmával, közelebb áll az „empátia” fogalmához.

¹⁸ E körben Nussbaum az „érzelmi forradalom” pszichológia területén elért eredményeire hivatkozik, ld. 120. o. 94. lj.

teleníteni fogja embertársának cselekedetét. (27. o.)²¹

Az „elfogulatlan szemlélő” pozícióját – mely Nussbaum szerint nem csupán a jó bíró, a nagyszerű gazdasági-politikai döntéshozó, hanem a „jó állampolgár és a józan ítélőképességű ember sajátja” – az irodalom olvasása „mesterségesen képzi meg”: „amikor olvassunk, mi magunk is közvetlenül érintett résztvevőkké válunk, anélkül azonban, hogy pontosan meg tudnánk határozni helyünket a szemlélt jelenetben”.²² Nem mindegy azonban, hogy „milyen” irodalomról van szó: a szerző kizárólag a regény műfajára korlátozza koncepciójának alkalmazhatóságát. Erre vonatkozó döntésének okait Nussbaum az 1. fejezetben hosszasan részletezi: „a regény elevenen ható műfaj, és még mindig kultúránk legfontosabb komoly morális tartalmú, mégis jelentős népszerűségnek örvendő fikcionális műfaja” (27. o.); továbbá – például az Erzsébet-korabeli tragédiával vagy éppen a modern drámával ellentétben – „ma is termékeny” (28. o.), és „oly mértékben konkrét, ami példátlan az elbeszélő műfajok körében”. (uo.) További szűkítés, hogy nem minden regény szolgálhat a szerző által sajátos „demokratizáló küldetesként” (216. o.)

meghatározott „költői igazságszolgáltatás” alapjául. Számos mű ugyanis „közönséges érzelmek és fantáziák felidézése révén nyeri el az olvasó tetszését, melyek mások dehumanizálásával járnak” – e művek olvasása pedig Nussbaum mimézisalapú olvasatában csupán azt eredményezheti, hogy „elutasítjuk az olvasásból származó tapasztalatot, mint ami rendellenes vagy káros.” (34. o.) Ez utóbbi regények ezért a szerző következtetése szerint alkalmatlanok arra, hogy rajtuk keresztül az író – a mű narratív struktúráján, stílusán, egyéb formai jellegzetességein keresztül – „potenciálisan univerzalizálható konkrét előírásokat” adjon olvasójának. (30. o.) Mindezekből az a következtetés vonható le, hogy Nussbaum kifejezetten a normatív morális üzenetet hordozó regényekre korlátozza „költői igazságszolgáltatás” koncepciójának alkalmazhatóságát.²³

A szerző az által kívánatosnak tartott – általános etikai hozzáállása kiterjesztett – bírói megközelítés legfontosabb vonásait a kötet végén következőképpen összegzi: az ún. „irodalmár bíró” (*literary judge*) „közelről, de pártatlanul szemlél”, „részrehajlás nélkül mutat együttérzést”, „az egészet tartja szem előtt, és nem valamely klikk vagy csoport részérdekét”, és „fantáziája révén felismeri az egyén belső világának gazdagságát és összetettségét.” (141. és 218. o.) A *Költői igazságszolgáltatás*ban kifejtett érvelés – ahogy ezt a recenzió a következőkben bemutatja – több szempontból támadható; nem férhet azonban kétség ahhoz, hogy a munka összességében meggyőzően támasztja alá a szerző központi

²¹ Horkay Hörcher találóan „majdnem érintettségget valló modellként” jellemzi a smithi „elfogulatlan szemlélő” koncepciót. HORKAY HÖRCHER Ferenc: „A költői igazságszolgáltatásról” 47. *Iustum Aequum Salutare* III. 2007/2. 43–55.

²² 145. o. Smith maga is arra hivatkozik, hogy a szépirodalmi mű olvasójának pozíciója az „elfogulatlan szemlélő” helyzetével rokonítható, lásd SMITH (24. lj.). Ahogy Horkay Hörcher megjegyzi, Smith mint morálfilozófus más munkáiban is kiemelt szerepet szánt az irodalomnak, vö. J. C. BRYCE (szerk.): ADAM SMITH: *Lectures on Rhetoric and Bells Lettres* (Indianapolis: Liberty Classics, 1985.) hivatkozva HORKAY HÖRCHER Ferenc (21. lj.) 47. 18. lj.

²³ A szerző ennek megfelelően kizárólag – társadalmi és politikai kérdéseket feszegető – angol-szász realista regényeket használ koncepciója alátámasztásához.

állítását, mely szerint a „demokratizáló küldetésként” értelmezett „költői igazságszolgáltatás” megvalósulását kizárólag a megfelelően megszürt érzelmek döntéshozatali folyamatokba való bevonása biztosítja.

5. Nussbaum neoarisztotelianus elképzelése az irodalmi képzelet „nyilvános racionalitásban” betöltött szerepéről komoly visszhangot keltett az interdiszciplináris diskurzusban. A szakirodalom tükrében egyrészt vitathatatlan, hogy „a liberális humanizmus optimizmus Nussbaummal válik az etikai kritika egyik meghatározó elemévé”,²⁴ másrészt azonban a szerző megközelítését mind az irodalomtudomány, mind a jogelmélet részéről súlyos kritikákkal illették. A recenzió elsőként a nussbaumi megközelítéssel szemben megfogalmazott legfontosabb kifogásokat foglalja össze,²⁵ ez követi a szerző „költői igazságszolgáltatás” koncepciójának, továbbá a kötet jelentőségének értékelése.

Az irodalomtudomány részéről jelentkező egyik legfontosabb, több munkában is megfogalmazott ellenvetés a nussbaumi etikai kritika alapjait érinti: az irodalmat a valóság sajátos kiterjesztéseként értelmező, mimézisalapú megközelítést támadja. Lényege, hogy a szerző az irodalmi szövegeket kizárólag társadalmi funkciójuk irányából közelíti meg: nem önmagukban is értékes, autonóm művészeti alkotásokként, hanem valós élethelyzetek modelljeként, a morálfilozófia alaptételeit igazoló, sajátos „példatárók-

ként” tekint rájuk.²⁶ További vád Nussbaummal szemben, hogy a szövegeket „reduktív módon” értelmezi: kizárólag az olvasó érzelmi reakcióira fókuszál, feltételezve a befogadó – valamely ábrázolt karakterrel való – azonosulását.²⁷ Feltűnő továbbá, hogy a szerző erősen – és bizonyos szempontból önkényesen – szelektál az irodalmi művek között: irodalmon szinte kizárólag a modern regény érti,²⁸ a „morálisan ambivalens” szövegek nem tarthatnak számot érdeklődésére, hiszen azok társadalmi funkciója, erkölcsi hatása megkérdőjelezhető.²⁹ Mindezekon túl többen támadták Nussbaumot amiatt, hogy egyrészt figyelmen kívül hagyja az olvasói nézőpontok esetleges váltakozását, másrészt az olvasók közti történeti és szociológiai különbségekkel sem számol.³⁰ Összegzésképpen elmondható, hogy a kortárs irodalomtudomány számos képviselője egy posztstrukturalizmus előtti, meghaladott irodalomfelfogás zászlóvivőjének tartja

²⁴ BÉNYEI–Z. KOVÁCS (6. lj.) 475.

²⁵ A szerző humanista etikai kritikájával kapcsolatos kifogások áttekintő jellegű összegzéséhez lásd: BÉNYEI–Z. KOVÁCS (4. lj.): 475–476.; továbbá lásd különösen Eaglestone gyakran hivatkozott tanulmányát: Robert EAGLESTONE: „Hibák: James, Nussbaum, Miller, Lévinas” *Helikon* 2007/4. (5. lj.) 522–525.

²⁶ EAGLESTONE (25. lj.) 523.; KOVÁCS Edit: „Fikcionalitás, narrativitás, etika” in Szabó Erzsébet – VECSEY Zoltán (szerk.): *A irodalmi fikció megértésének elméletei* (Szeged: Germán Filológiai Intézet 2019) 175–202., 190.; Susanne KAUL: *Poetik der Gerechtigkeit. Shakespeare-Kleist* (München: Fink 2008) 14.; BÉNYEI–Z. KOVÁCS (4. lj.) 475. Az utóbbi szerzőpáros e körben Putnam, továbbá Wollheim „klasszikus” tanulmányára hivatkozik: Hilary PUTNAM: „Taking Rules Seriously. A Response to Martha Nussbaum” *New Literary History*, 1983. Autumn. 199–200; Richard WOLLHEIM: „James’s The Golden Bowl and the plausibility of Literature as Moral Philosophy” *New Literary History*, 1983. Autumn. 190, <https://doi.org/10.2307/469001>; hivatkozva BÉNYEI–Z. KOVÁCS (4. lj.) 475.

²⁷ EAGLESTONE (25. lj.) 523.; BÉNYEI–Z. KOVÁCS (4. lj.) 475.

²⁸ BÉNYEI–Z. KOVÁCS (6. lj.) 475.

²⁹ KAUL (26. lj.) 15.

³⁰ EAGLESTONE (25. lj.) 524.; BÉNYEI–Z. KOVÁCS (4. lj.) 475.

Nussbaumot,³¹ aki az irodalmi szövegekben pusztán az olvasó morális döntései- nek „szerzői útmutatóját” látja.

A jogelmélet oldaláról szintén többen kifogásolták a nussbaumi megközelítést. E kritikák esszenciája egyetlen szerző, a *Költői igazságszolgáltatásban* többször, többféleképpen is megidézett Richard Posner érveinek megvilágításával is megfelelően érzékeltethető.³² Posner a „jog és irodalom irányzat bosszúálló angyala”:³³ számos munkájában vitatja mind a „jog és irodalom”, mind a „jog és érzelmek” interdiszciplináris megközelítéseinek létjogosultságát³⁴ – vagyis, tehetnénk hozzá, a nussbaumi „költői igazságszolgáltatás” koncepció alapjait. Nem véletlen, hogy Nussbaum Posnernek dedikálja a *Poetic Justice*-t, emellett a „jog és gazdaság” (*law and economics*) atyjának írásaira több alkalommal hivatkozik a kötetben, továbbá alakját „meg is idézi” Dickens Gradgrind urában (110–111. o.): kettejük vitája iskolapéldaszerűen modellelzi a humanista etikai kritikát igazoló érveket és az azzal szembeni – más szerzők által is megfogalmazott – ellenérveket.

³¹ BÉNYEI–Z. KOVÁCS (4. lj.) 476.

³² Posner jog és irodalom kapcsolatára vonatkozó álláspontjának magyar nyelvű részletezéséhez lásd: NAGY Tamás: *Josef K. nyomában – jogról és irodalomról* – (Máriabesnyő – Gödöllő: Attraktor 2010): 87–108.; továbbá H. SZILÁGYI István: „Jog és irodalom” 20. 25–27. *Iustum Aequum Salutare* VI. 2010/1. 5–27, <http://ias.jak.ppke.hu/hir/ias/20101sz/01.pdf>.

³³ NAGY Tamás: *Jog és irodalom – valami jog, ami irodalom*, PhD-értekezés (Szeged, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Jogbölcseleti és Jogszociológiai Tanszék 2007) 224, http://doktori.bibl.u-szeged.hu/id/eprint/1916/1/Nagy_Tamas_ertekezés.pdf.

³⁴ Ehhez lásd különösen: Richard A. POSNER: *Law and Literature: A Misunderstood Relation* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1988).

Posner – a joggazdaságtani mozgalom „harcos” képviselőjeként – a döntéshozatal érzelmi komponensét kérdőjelezi meg, alapvetően az élet minden területén. A szerző a haszonmaximalizálás utilitarista elvét mindannyiunk által követett, általános normaként értelmezi, és vitatja, hogy a koncepciója szerinti „racionális” döntésekben a nehezen körülírható irodalmi képzelet bármilyen szerepet játszhatna.³⁵ Munkáiban – álláspontját számos esetben szépirodalmi művek segítségével alátámasztva – az esztétikum szférájának autonómiája mellett tör lándzsát. Több tanulmányában is a humanista etikai kritikával kapcsolatos ellenérveit fogalmazza meg, alapvetően azt vitatva, hogy az irodalmi művek a Nussbaum szerinti normatív morális tartalommal bírnának. A szépirodalmi mű Posner megközelítésében vagy bír morális hatással, vagy nem; értékelését mindenesetre nem határozhatja meg az, hogy az olvasót jobb emberré vagy jobb állampolgárrá teszi-e.³⁶ A szerző szerint tehát nem zárható ki, hogy a „jól megválasztott” irodalmi alkotásoknak „esetlegesen” morális kihatásai lennének; e kihatások azonban – az esztétikai és a morális szféra eltérő jellegére tekintettel – nehezen megjósolhatók.

6. Nussbaum a „költői igazságszolgáltatás” fogalmát sajátos módon, az iroda-

³⁵ Richard A. POSNER: *The Economics of Justice* (Cambridge, MA.: Harvard University Press, 1981), vö. 110–111.

³⁶ Richard A. POSNER: „Against ethical criticism” *Philosophy and Literature*, Vol. 21. 1997/1. 1–27.; Richard A. POSNER: „Against Ethical Criticism: Part Two” *Philosophy and Literature* Vol. 22. 1998/2. 394–412., <https://doi.org/10.1353/phl.1997.0010>; továbbá Richard POSNER: „But Can Literature Humanize Law?” c. fejezet in POSNER (34. lj.) 456–493.

lom társadalmi hozadékainak szemszövegéből közelíti meg. A szerző a doktrína „klasszikus”, XVII. századra visszavezethető értelmezését teljesen figyelmen kívül hagyja – annak ellenére, hogy a „költői igazságszolgáltatás” az angolszász irodalomelmélet, művészet- és morálfilozófia alapvető jelentőségű poétikai elve. Az értelmezési hagyománnyal való teljes szakítás a munka megszületésének jogelméleti kontextusa tükrében válik értelmezhetővé, és – részben – védhetővé. Ahogy ugyanis láthatóvá vált: a *Poetic Justice*-nak a politikai-jogi döntéshozatal irodalmi képzelet bevonásával történő humanizálása az elsődleges célja, nem pedig a klasszikus „költői igazságszolgáltatás” doktrína rehabilitációja. Nussbaumot elsődlegesen nem az érdekli, hogy az irodalmi mű milyen poétikai eszközökkel szolgáltat igazságot, és ez az „igazságszolgáltatás” hogyan értelmezhető; a szerző „tovább lép egyet” az értelmezési folyamatban, és kizárólag a mű társadalmi hozadéka-ira fókuszál. E hozadékokat pedig – és ennek megfelelően az érdeklődésére számot tartó műveket – saját céljának megfelelően megszüri: kizárólag azok a kihatások foglalkoztatják, melyek a költői igazságszolgáltatást sajátos „demokratizáló küldetesként” interpretáló, liberális humanista koncepciójába „problémátlanul” beilleszthetők.

Ami pedig a kötet jelentőségét illeti a „költői igazságszolgáltatás” értelmezésével kapcsolatos vitában: nem férhet kétség ahhoz, hogy a munka releváns szerepet játszott a fogalom kortárs multidiszciplináris diskurzusban való „újrafelfedezésében”.³⁷ Az elv sajátos,

„különutas” interpretációja azonban nem vált – nem válhatott – a paradigmafejlődés szerves részévé. Ennek legfőbb oka éppen a megközelítés „túlságosan alternatív” jellege: a szerző egy már létező, kiforrott terminológiával operál – anélkül, hogy választ adna a „klasszikus” doktrína negligálásának okaira –, és a „költői igazságszolgáltatás” fogalmát saját céljának megfelelően értelmezi újra, nem pedig a paradigma válságára kínál megoldást. Hozzájárulnak ehhez az elképzelés multidiszciplinaritásából eredő nehézségek: a koncepciót – „túlságosan heterogén” jellege miatt – sem az irodalomtudomány, sem a jog- vagy politikaelmélet képviselői nem tudták maradéktalanul magukévá tenni. Mindezekből levezethetően a nussbaumi megközelítés nem válhatott a paradigmaváltás reális alternatívájává: a „költői igazságszolgáltatás” paradigmafejlődésének szempontjából mindössze „oldalhajításnak” tekinthető.

A magyar nyelvre frissen lefordított *Poetic Justice* jelentősége így nem a jelenleg válságban lévő, normatív-didaktikus „költői igazságszolgáltatás” doktrína rehabilitációjában rejlik, hanem az irodalmi képzelet „nyilvános racionalitásban” betöltött szerepére való rámutatásban ragadható meg. A XXI. században – a pszichológia fejlődésére is tekintettel – nem férhet kétség többé ahhoz, hogy a jogi-politikai-gazdasági döntéshozatali folyamatokban a megfelelően megszürt érzelmek jelentősége nehezen alulbecsülhető; az itélethozatali mechanizmus effajta „komplex” megközelítése egyúttal a jogpozitivistá felfogás

³⁷ „A modern irodalomtudomány Martha C. Nussbaum közvetítésével a filozófia felől közelítve fedezte fel újra a költői igazságosság koncepcióját.” HORVÁTH Márta – SZABÓ Judit: „Régi toposz új köntösben? A költői igazságosság újabb koncepcióiról” 370. *Helikon* 2021/3. (2. lj.) 369–381.

és a kizárólag a haszonmaximalizálásra törekvő, utilitarista érvelés releváns korrektívumát is jelenti.³⁸ Az olvasó figyelmét mindvégig fenntartó kötet ilyen értelemben nem hagy kétséget afelől, hogy ideje leszámolni azzal a – hazánkban jelenleg is uralkodó – hagyománnyal, hogy „úgy gondoljunk az irodalomra, mint ami [csupán] *opcionális*; mint ami

emelkedett, értékes, kifinomult, szórakoztató, de egyúttal olyasvalami, ami a politikai, közgazdasági és jogi gondolkodástól elkülönülten létezik, egy másik egyetemi tanszéken, és inkább kiegészítője azoknak, mintsem vetélytársa.” (20. o.)

*Tóth Katinka**

³⁸ A kortárs diskurzusban egyre több olyan elmélet lát napvilágot, amely az érzelmi tényezők racionális döntéshozatali folyamatba való bevonása mellett érvel – megalapozottabb, „kevésbé pozicionált”, összetettebb, objektívabb, összességében „racionálisabb” döntést remélve a komplex mechanizmustól. A nussbami megközelítés ebből a szempontból például Amartya Sen igazságosság-konceptiójával vagy Vernon Smith – Adam Smith-i alapon nyugvó – közgazdaságtani elképzelésével rokonítható. Vö. Amartya SEN: *Az igazságosság eszméje* (Budapest: Osiris Társadalomtudományi Könyvtár 2021); Vernon L. SMITH – Bart J. WILSON: *A közgazdaságtan humanizálása. Az erkölcsi érzelmek és a nemzetek gazdasága a XXI. században* (Budapest: Pallas Athéné Könyvkiadó 2020).

* Doktorvárományos, ELTE ÁJK, 1053 Budapest, Egyetem tér 1–3. E-mail: tothkatinka@hotmail.com.